

Monika Gimbutaitė

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Žalgiris prieš Margirį: Lietuvos tūkstantmečiui skirto istorinio filmo kūrimo konkursas kaip kino politikos simptomas

Straipsnyje nagrinėjamas nerezultatyvus 2006 m. paskelbtas istorinio filmo konkursas Lietuvos valstybės vardo tūkstantmečiui. Šis ryškus kultūrinio planavimo nesėkmės pavyzdys, plačiai eskaluotas žiniasklaidoje ir sulaukęs teisėsaugos dėmesio, lig šiol praktiškai nebuvo patekęs į akademinio tyrimo lauką, nors atskleidė įvairių šalies kino politikos įtampų. Remiantis archyvinių dokumentų ir viešojo diskurso analize, rekonstruojamos konkurso peripetijos, siekiant išsiaiškinti, kokia istorinių naratyvų dvikova užsimezgė tarp dviejų pirmojo konkurso etapo laimėtojų (Raimundo Banionio „Žalgirio – geležies dienos“ ir Šarūno Barto „Margirio“ filmų projektų), kokius tikslus į istorinio filmo kūrimą projektavo politinės institucijos ir kokius kino politikos simptomus išryškino analizuojamas atvejis.

Reikšminiai žodžiai: „Žalgiris – geležies diena“, „Margiris“, istorinis filmas, kino politika

Ką apie šalies kino politiką gali papasakoti taip ir neįgyvendintas kino projektas? Kokie kultūriniai, istoriniai ir ekonominiai naratyvai gali apraizgyti tik ant popieriaus likusias idėjas? Šie klausimai svarbūs analizuojant Lietuvos valstybės vardo tūkstantmečiui skirtą istorinio filmo konkursą. 2003 m. istorinio filmo sukūrimą ir įgyvendinimą įtraukus į tūkstantmečio minėjimo programą, 2008 m. paskelbus konkursą ir išrinkus laureatą, vėliau nugalėtoją pakeitus ir paskyrus jam pirminį finansavimą, juosta galiausiai nenufilmuota: istorinis filmas „Žalgiris – geležies diena“ (rež. Raimundas Banionis) taip ir nebuvo sukurtas.

Gręžtis į šį neseną atvejį skatina keletas priežasčių. Visų pirma, tai yra ryškus kultūrinio planavimo nesėkmės pavyzdys, plačiai eskaluotas žiniasklaidoje ir sulaukęs net teisėsaugos dėmesio, bet lig šiol praktiškai nepatekęs į akademinio tyrimo lauką. Kartu ši įvairių dalyvių įtraukusi beveik

dešimtmečio trukmės istorija išryškina kai kuriuos šalies kino politikos simptomus. Straipsnyje, nepretenduojančiam į išsamią nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos kino politikos apžvalgą, centruojamasi šio konkurso aprėptyje pasireiškusias sprendimų priėmimo tendencijas, kurios taip pat galėjo daryti įtaką platesnei Lietuvos kino panoramai.

Kino politika, kaip rašo tyrėjos Nolwenn Mingant ir Cecilia Tirtaine, yra nuolatinės kovos dėl galios arena, kur veikia įvairios suinteresuotos šalys, o valdžios institucijos, būdamos dominuojančioje pozicijoje ir formuodamos politiką, į kūrybinį rezultatą gali projektuoti ir nieko bendra su kūryba neturinčius tikslus¹: reprezentacinius, ekonominius ar propagandinius. Joms atitaria kinotyrininkai Johnas Hillas ir Nobuko Kawashima, teigdami, jog kino politikos įtampas neretai užkoduotos santykiuose tarp įvairių valstybės siekių kino atžvilgiu², kultūrinių ir (ar) ekonominių nuostatų, kurios gali atsidurti konflikte su kūrybiniais siekiais.

Tyrinėdamas kino politiką ir sudėtingą valdžios santykį su kino lauku Jungtinėje Karalystėje, Hillas atsispiria nuo Pierre'o Bourdieu suformuluotos kultūrinės hierarchijos, kurioje kinas visad dreifavo tarp „aukštosios“ ir „žemosios“ kultūrų, taip ir neįgydamas legitimaus meno statuso, bet į jį pretenduodamas. Hillas atkreipia dėmesį, jog nepaisant to, kad „aukštosios“ ir „žemosios“ kultūrų skirtis šiandien nebėra tokia akivaizdi, kino pozicija kultūrinėje hierarchijoje ir toliau lieka neapibrėžta³, o tai veikia ne tik kino politikos statusą, bet ir valstybės požiūrį: į kiną visų pirma žvelgiama ne kaip į savipakankamą kultūros sritį, o kaip į galimą įrankį tapatybei konstruoti ar parankiems naratyvams kurti.

Nors visa kultūra gali būti pasitelkiama politikai formuoti tiek valstybės viduje, tiek tarptautinėje erdvėje – pvz., kultūrologas Toby Milleris, rašydamas apie kapitalistinę visuomenę, audžia *gerai temperuoto piliečio* metaforą, apibūdinančią individus kaip kultūrinius subjektus, per kultūrinę politiką formuojamus taip, kad atitiktų valstybės politinės ir ekonominės sistemos poreikius⁴, – kino vaidmuo šiuose procesuose specifinis, ir

¹ Mingant, Tirtaine (2018).

² Hill, Kawashima (2016), 668.

³ Hill (2004), 33.

⁴ Miller (1993), xi–xii.

tai lemia kelios priežastys. Visų pirma, kino gamyba yra brangi, vadinasi, reikalaujanti didelės finansinės paramos, ir jei filmas finansuojamas iš valstybės biudžeto, parama tampa neatsiejama nuo tiesiogiai ar tarp eilučių kino kūrėjams formuluojamų lūkesčių. Antra, potenciali tarptautinė kino ir kino formuojamų naratyvų sklaida gali būti išties didelė. Politikų siekis kino produkciją traktuoti kaip potencialų pozityvaus valstybės įvaizdžio užsienyje formavimo įrankį yra plačią geografiją apimantis, tačiau labai įvairias formas galintis įgyti reiškiny, aptinkamas nuo Islandijos⁵ iki Kinijos⁶.

Atsižvelgiant į šias tendencijas ir remiantis archyvinių dokumentų bei viešojo diskurso analize, straipsnyje rekonstruojamos Lietuvos vardo minėjimo tūkstantmečiui skirtos istorinio filmo konkurso peripetijos, siekiant išsiaiškinti, kokius tikslus į istorinio filmo kūrimą projektavo politinės institucijos ir kokias sisteminės kino politikos problemas išryškino šis atvejis.

Tūkstantmečio minėjimui skirtos istorinio filmo konkurso chronologija

Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimo kultūrinė programa pradėta svarstyti dar 1997 m., kai prezidentas Algirdas Brazauskas sudarė Lietuvos vardo minėjimo tūkstantmečio valstybinę komisiją⁷ ir įsteigė Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkciją⁸, kuriai buvo pavesta rengti, organizuoti ir vykdyti minėjimo renginius bei programas.

Pirmuosiuose tūkstantmečio programos projektuose greitai pasigesta kino. 1999 m. Kinematografininkų sąjungos pirmininkas Gytis Lukšas pasirašė kreipimąsi Direkcijai, kuriuo ragino į projektą įrašyti ir konkursą kinui, greta jau planuojamų konkursų literatūros, dailės, muzikos, teatro projektams bei objektams sukurti (kreipimesi teigiama, jog nors ankstesniuose programos variantuose numatyta sukurti bent vieną vaidybinę istorinę juostą, seriją dokumentinių darbų ir videofilmų, programos variante,

⁵ Icelandic Film Policy from 2020 to 2030 (2020).

⁶ Yang (2016), 71–91.

⁷ Lietuvos Respublikos Prezidento Dekretas dėl Lietuvos vardo minėjimo tūkstantmečio valstybinės komisijos sudarymo (1997).

⁸ Lietuvos Respublikos Prezidento Dekretas dėl Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijos steigimo (1997).

kurį nurodo Lukšas, šių įsipareigojimų nebeliko). Lukšas laiške taip pat teigia, kad „kinematografas yra viešosios diplomatijos dalis“ ir „vienas pavylkęs filmas neretai nuveikia daugiau, nei keli politikai – diplomatai, partiniai lyderiai ar socialinės psichologijos žinovai“⁹. Kino bendruomenė taip pat buvo aktyvi, siūlė istorinių filmų ir serialų idėjas: 1998–1999 m. Direkcijai buvo pateikti Vytauto V. Landsbergio, Raimundo Banionio, Juozo Matonio, Algirdo Tarvydo, Valento Aškinio ir kt. režisierių projektai¹⁰. Tačiau valstybės įsipareigojimo finansuoti istorinio filmo kūrimą dar teko palaukti.

Galutinė Lietuvos tūkstantmečio programa buvo patvirtinta 2003 metais. Tarp projektų įrašytas ir istorinio filmo sukūrimas bei pagaminimas, tam iš viso suplanuota skirti 2 mln. litų¹¹.

Vykdydama projektą, Kultūros ministerija paskelbė konkursą istoriniam ilgametražiam filmui, kuris turėjo būti sukurtas iki 2009-ųjų. Tačiau pats konkursas įvyko tik praėjus trejiems metams po to, kai tūkstantmečio programa buvo patvirtinta, 2006-aisiais. Iš dešimties pasiūlytų projektų vertinimo komisija, kurią sudarė filosofas Nerijus Milerius, kino kritikas Skirmantas Valiulis, aktorius Algirdas Latėnas, istorikė Rūta Šermukšnytė, režisieriai Valdas Navasaitis ir Valdas Jakniūnas, geriausiai įvertino du: Lietuvos kino studijos projektą „Margiris“ (rež. Šarūnas Bartas)¹² ir „Studijos 2“ projektą „Broliai veikė Europą“ (rež. Raimundas Banionis)¹³.

Konkurse dalyvavę filmų autoriai galėjo pasirinkti jiems svarbų Lietuvos istorinį laikotarpį ir jį interpretuoti laisvai, vis dėlto didžioji dalis kon-

⁹ Lietuvos kinematografininkų sąjungos laiškas Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijai, 1999-01-28, LVNA f. 82, ap. 1, b. 8, l. 32.

¹⁰ Susirašinėjimo su institucijomis, įstaigomis, organizacijomis ir asmenimis Lietuvos tūkstantmečio minėjimo projektų ir pasiūlymų klausimais dokumentai, LVNA, f. 82, ap. 1, b. 8, l. 64–65, 118, 146–147, 178–180.

¹¹ Nutarimas dėl Lietuvos tūkstantmečio programos patvirtinimo (2003).

¹² Projekto scenarijaus autorius Marius Ivaškevičius savo socialinio tinklo „Facebook“ paskyroje teigė, jog iš pradžių režisieriumi buvo numatytas ne Šarūnas Bartas: „Lietuvos kino studija jau merdėjo, bet šiek tiek dar kvėpavo ir jos tuometiniai vadovai pakvietė mane rašyti istorinio filmo scenarijaus. Aš sutikau ir parašiau kino scenarijų „Margiris“ apie Pilėnus. Jo režisieriumi iš pradžių buvo numatytas Oskaras Koršunovas, po to Oskaras Koršunovas ir Šarūnas Bartas, o galiausiai Bartas nustūmė Koršunovą ir liko vienas“ (2020).

¹³ Lietuvos tūkstantmečiui skirto istorinio filmo kūrimas jau tiesiojoje (2006).

kurso dalyvių planavo kurti filmus apie Lietuvą Viduramžiais¹⁴. Kaip teigė komisijos narys Valiulis, vertinant projektus buvo atsižvelgta į tai, kaip jie atspindi senąją ir naująją Lietuvos istoriją ir kokią naują koncepciją pasiūlo¹⁵.

Dviem konkurso laimėtojams projektų vystymui buvo skirta po 50 000 litų¹⁶. 2007 m. išplėtoti projektai buvo svarstomi Kino taryboje prie Kultūros ministerijos. Pažymėtina, kad jos nariai buvo gana kritiškai abiejų projektų atžvilgiu. Pvz., ministerijos sekretorius Juozas Širvinskas posėdyje teigė, jog istoriniam filmui svarbus edukacinis aspektas, filmas turi būti patrauklus įvairaus amžiaus žiūrovams, todėl abu projektai dar tobulintini ir kol kas jo netenkina¹⁷.

Barto projektas „Margiris“ – jam scenarijų rašė Marius Ivaškevičius, filmas turėjo pasakoti apie Pilėnų tragediją – buvo sukritikuotas dėl kai kurių personažų stereotipiškumo ir primityvumo, dramaturgijos ir konflikto stokos. Tačiau Kino taryba įvertino tiriamąjį darbą, atliktą su moksliniais bendradarbiais ir kostiumų kūrėjais, projektas vertintas kaip šiuolaikiškesnis, kinematografiškesnis, patrauklesnis ir lengviau įgyvendinamas¹⁸ nei jo konkurentas. Taip pat atkreiptas dėmesys, kad Bartas yra Europoje žinomas režisierius, todėl jo filmas galėtų sulaukti didesnio susidomėjimo tarptautinėje arenoje¹⁹.

„Studijos 2“ projektas (rež. Banionis), pervadintas į „Žalgirį – geležies dieną“, susilaukė daugiau kritikos. Tarybos nariai kvestionavo filmo scenarijų – esą juo bandoma apimti per platų istorinių įvykių spektrą, silpną dramaturgiją, orientuotą į „kulminacinę mūsų sceną“, eklektišką aktorių atranką, posėdžiuose užfiksuota abejonių dėl Banionio patirties, reikalingos batalinėms scenoms²⁰. Nors projekto autoriai planavo įgyvendinti bendros gamybos projektą (minimi potencialūs partneriai Lenkijoje, Ukrainoje, Vokietijoje, Rusijoje), ši idėja buvo sutikta nevienareikšmiškai – dalis Ta-

¹⁴ Kanopkaitė (2008).

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, Valstybinio audito ataskaita. Lietuvos tūkstantmečio programos vykdymas, 2010, VA-P-50-3-9, 30.

¹⁷ Kino tarybos posėdžio protokolas 2007-07-31, Nr. 19, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1065, l. 98.

¹⁸ *Ibid.*, l. 97–98.

¹⁹ *Ibid.*, l. 98.

²⁰ *Ibid.*

rybos narių teigė, kad sutartys su lenkais „nepatikimos“, ir nuogąstavo, kad „koprodukcija su Lenkija dėl jų istorijos traktavimo gali ne padėti, o trukdyti filmuoti juostą“²¹. Galiausiai dėmesys buvo atkreiptas į didelę projekto sąmatą (skaičiuota, kad ji turėtų siekti 17 mln. litų, o „Margirio“ biudžetas buvo iki 9 mln. litų²²) ir keltas klausimas, kiek realu įgyvendinti tokios apimties projektą²³.

Atsižvelgus į šiuos argumentus ir projektų sąmatas, po susitikimų su filmų kūrybinėmis grupėmis Taryba nutarė istorinio filmo konkurso laureatu skelbti Lietuvos kino studijos projektą „Margiris“.

Nepaisant Kino tarybos sprendimo, 2008 m. birželį Vyriausybės strateginio planavimo komitetas pritarė filmo „Žalgiris – geležies diena“ sukūrimui²⁴. Tų pačių metų spalį ministro pirmininko sudaryta darbo grupė nusprendė įtraukti filmo „Žalgiris – geležies diena“ sukūrimą į Žalgirio mūšio 600 metų jubiliejaus minėjimo priemonių planą²⁵. Prieš metus į savąjį mūšio jubiliejaus minėjimo planą filmo sukūrimą jau buvo įtraukusi ir Krašto apsaugos ministerija²⁶ – svarbu atkreipti dėmesį, kad Valstybės strateginio planavimo komitetui vėliau tai tapo vienu svariausių argumentų.

Susidariusi situacija sukūrė teisinę ir administracinę kebeknę: ką daryti su konkursą laimėjusiu „Margiriu“? Kultūros ministerija Vyriausybės strateginio planavimo komitetui pateikė galimas alternatyvas: nefinansuoti nė vieno filmo; skirti finansavimą „Margiriui“ sukurti; skirti finansavimą filmui „Žalgiris – geležies diena“ sukurti; skirti finansavimą dviem istoriniams filmams sukurti. Pristatydamą šiuos situacijos sprendimo būdus,

²¹ *Ibid.*

²² Milinis (2007).

²³ Verta atkreipti dėmesį, kad skyrėsi ne tik projektų mastelis – Banionio epinis istorinis projektas buvo antipodas kameriškesniam „Margiriui“, – bet ir santykis su kino pasakojimu: nors viešai prieinamos medžiagos šiuo klausimu nedaug, iš projektų aptarimų, kūrėjų pasisakymų ir ankstesnių režisierių darbų galima daryti prielaidą „Žalgirį – geležies dieną“ turėjus būti tradiciškesniu naratyviniu kūriniu nei „Margiris“, kurio režisieriaus Barto filmuose įprastai dominuoja punktyriškas, abstraktesnis, klasikinėmis dramaturginėmis taisyklėmis nebūtinai griežtai besikliaujantis kino pasakojimas.

²⁴ VšĮ „Studija 2“ kreipimasis dėl istorinio kino filmo „Žalgiris – geležies diena“ finansavimo 2008-08-13 Nr. 08/13, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1178, l. 197.

²⁵ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė (2010), 30.

²⁶ Lietuvos tūkstantmečiui pažymėti bus kuriamas filmas (2008).

Kultūros ministerija Komitetui rengtoje prezentacijoje daugiausia teigiamų aspektų rado svarstydamą „Margirio“ sukūrimą: šį filmą finansuoti rekomendavo Kino taryba, jo sąmata dvigubai mažesnė (dėl šios priežasties laiške Kultūros ministerijai šį projektą finansuoti ragino ir Finansų ministerija²⁷), jis buvo planuotas įgyvendinti dar iki 2009 m. rugsėjo. Minimas vos vienas trūkumas – projektas nesisieja su Žalgirio mūšio metinėmis. Tačiau būtent šis veiksnys ir tapo lemiamu: pati Kultūros ministerija, apžvelgusi alternatyvas, Vyriausybės strateginio planavimo komitetui pasiūlė finansuoti filmą „Žalgiris – geležies diena“²⁸. Galiausiai Komitetas pritarė filmo „Žalgiris – geležies diena“ sukūrimui ir nurodė, kad Kultūros ministerija kartu su Finansų ministerija, rengiant 2009 ir 2010 m. valstybės biudžeto projektus, spręstų tolesnio finansavimo klausimą, o Krašto apsaugos ministerija ir kitos valstybės institucijos pagal savo kompetenciją ir išgales taip pat prisidėtų prie filmo gamybos²⁹.

Kultūros ministerija 2008 m. skyrė numatytus 0,5 mln. litų „Studi-jai 2“, filmo „Žalgiris – geležies diena“ gamybos projektui. Tačiau 2009 m., prasidėjus ekonominei krizei, Vyriausybė numatė sumažinti šiam tikslui skirtas biudžeto lėšas (iki 1,5 mln. litų), todėl Kino tarybos pirmininkas Donatas Valančiauskas iškėlė idėją 2009-aisiais filmo išvis nefinansuoti. Tuometis kultūros ministras Remigijus Vilkaitis siūlė skirti 400 000 litų, o likusią sumą perkelti į kitus metus, nors kartu išreiškė abejonę, ar komanda apskritai pajėgi įgyvendinti projektą³⁰. Kino taryba kvestionavo išaugusią projekto sąmatą, potencialų filmo atsiperkamumą ir vienbalsiai nutarė 2009-aisiais neskirti projektui 1,5 mln. litų, o 400 000 litų finansavimą pervesti tik įgyvendinus tris sąlygas: 1) likvidavus scenarijaus bendraautorystės konfliktą³¹; 2) pateikus scenarijų, finansinį planą, sklaidos strategiją ir

²⁷ Lietuvos Respublikos finansų ministerija, Dėl istorinio kino filmo atrankos ir finansavimo, 2008-04-21, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1178, l. 148.

²⁸ *Ibid.*, l. 184.

²⁹ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė (2010).

³⁰ Kino tarybos posėdžio protokolas 2009-06-08 Nr. EK 3-14, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1265, l. 58.

³¹ Klausimas, kam priklauso filmo scenarijus, buvo nagrinėjamas net kelerius metus – konfliktas įvyko tarp Juozo Marcinkevičiaus ir VŠĮ „Studija 2“. Juozas Marcinkevičius teigė parengęs literatūrinį filmo scenarijų, tačiau vėliau pristatant projektą tarp scenarijaus autorių jo nebeliko: autoriais buvo įvardyti Raimundas Banionis, Marius Daškus, Arnoldas Andrius Daškus, Raimondas

atsižvelgus į Tarybos išvadą, 3) filmo gamybai paskyrus inspektorių, kuris kas mėnesį pateiktų ataskaitas Tarybai apie vykdomus darbus³².

Tačiau lėšos nei 2009-aisiais, nei vėliau skirtos nebuvo, o už 2008-aisiais gautą 0,5 mln. litų parengiamųjų darbų finansavimą pristatytas tik filmo anonsas³³.

2010 m. Valstybės kontrolės išvadose teigiama, kad lėšos istorinio filmo priemonei panaudotos nerezultatyviai, nes nebuvo užtikrintas „atrinkto projekto finansavimas, vykdymo tęstinumas, priemonės <...> įgyvendinimas“³⁴, ir prieinama prie svarbios išvados: Lietuvos tūkstantmečio programos (kurioje buvo ir istorinio filmo projektas) įgyvendinimas parodė, jog „esamas kultūros politikos reglamentavimas nesudarė prielaidų efektyviam, koordinuotam ir sklandžiam jos vykdymui“³⁵.

2012 m. Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato Nusikaltimų tyrimo valdybos Ypatingų nusikaltimų tyrimo ir veiklos organizavimo skyrius pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl turto pasisavinimo ir dokumento suklastojimo ar disponavimo suklastotu dokumentu³⁶. Tyrimas nutrauktas 2015 metais. Filmas „Žalgiris – geležies diena“ taip ir nebuvo sukurtas.

Istorinių naratyvų grumtynės ir valstybės projektuoti lūkesčiai

Tūkstantmečio filmo kūrimo odisėjoje išryškėja skirtingų istorinių pasakojimų priešprieša, reprezentuojama projektų „Žalgiris – geležies diena“ ir „Margiris“. Į šių pasakojimų kontekstus ir jų palaikytojų argumentus pravartu pažvelgti atidžiau.

Paškevičius, dialogų autore – Diana Gancevskaitė. Nors „Studija 2“ 2009 m. Kultūros ministerijai ir žiniasklaidai teigė pasiekusi sutarimą ir išsprendusi autorystės klausimą, Marcinkevičius jį toliau kelė tiek viešojoje erdvėje, tiek teisinėmis priemonėmis, kreipdamasis į Kultūros ministeriją ir Vyriausiąją administracinių ginčų komisiją.

³² Kino tarybos posėdžio protokolas 2009-06-08 Nr. EK 3-14, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1265, l. 59.

³³ Filmą „Žalgiris – geležies diena“ anonsas.

³⁴ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė (2010), 68.

³⁵ *Ibid.*, 60.

³⁶ Lietuvos kriminalinės policijos biuro nusikaltimų tyrimo 3-ioji valdyba, Kreipimasis dėl informacijos pateikimo 2012-02-08 Nr. 38-2-S-710, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1570, l. 4.

Kaip teigė projekto „Žalgiris – geležies diena“ autoriai, projekto dramaturgiją turėjo sudaryti trys pagrindinės dalys: valstybės kūrimo, Vytauto ir Jogailos santykių bei priešo – Ordino – įvaizdžio linijos³⁷. 1410 m. įvykęs Žalgirio mūšis, kuriame Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės nugalėjo Kryžiuočių ordina, buvo vienas didžiausių vėlyvųjų Viduramžių mūšių – istorikas Mečislovas Jučas jį vadina „epochiniu įvykiu“³⁸, kuris palietė daugelį Vidurio ir Rytų Europos tautų. Pažymėtina, kad Žalgirio mūšio naratyvai įvairiose valstybėse skyrėsi – lietuviškasis, anot istoriko Rimvydo Petrausko³⁹, atsiradęs XVI a., kartu buvo ir atsakas į lenkiškąją versiją⁴⁰. Pasak jo, ilgą ir neblėstantį Žalgirio mūšio atminimą rašytinėje tradicijoje lemia kultūrinė atmintis – mūšio „vaizdinys kinta kartu su besikeičiančiais laike jo autoriais, kurie sename įvykyje atranda aktualias reikšmes dabarčiai“⁴¹, o pats mūšis, kaip būdinga mūsų santykiui su praeitimi, gali būti ir mitologizuojamas⁴². Anot knygos *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?* autorių Dangiro Mačiulio, Rimvydo Petrausko ir Dariaus Staliūno – jie tyrė istorinį Žalgirio vaizdinį Vidurio ir Rytų Europoje, o visų pirma Lietuvoje, – mūšio vaizdinys intensyviau pradėtas eksploatuoti XIX a., kai „modernūs nacionalizmai pradėjo ginčus dėl praeities interpretavimo“⁴³, o poreikis diskutuoti su lenkiškąja interpretacija greičiausiai ir paskatino lietuvių autorius, renkantis mūšio pavadinimą, „prioritetą skirti vertiniui iš lenkų (Grunwald), o ne vokiečių (Tannenberg) tradicijos“⁴⁴. Tarpukariu išskirtinio dėmesio Lietuvos ir Lenkijos atminties kultūrose neturėjęs Žalgirio mūšis, Antrojo pasaulinio karo metais tapo visuotinai paklausiu kolektyvinės atminties vaizdiniu, o po karo „sovietiniai ideologai siekė, kad Žalgirio mūšio vaizdinys virstų unifikuota bendra sovietinio bloko šalių atminties vieta. Iš esmės tai pavyko, nors ir toliau tęsėsi latentinės

³⁷ Kino tarybos posėdžio protokolas 2007-08-23 Nr. 20, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1065, l. 101.

³⁸ Jučas (1999), 8.

³⁹ Pažymėtina, jog istorikas Rimvydas Petrauskas buvo pakviestas filmo „Žalgiris – geležies diena“ istorijos konsultantu.

⁴⁰ Petrauskas (2009), 67.

⁴¹ Petrauskas (2010), 16.

⁴² Petrauskas (2013), 7.

⁴³ Mačiulis, Petrauskas, Staliūnas (2012), 10.

⁴⁴ *Ibid.*, 272.

nacionalinių elitų varžytuvės dėl to, kas pasisavins didesnę simbolinio Žalgirio kapitalo dalį⁴⁵. Ilgainiui Žalgirio mūšis buvo įtrauktas į chrestomatinį Lietuvos valstybingumo naratyvą, tapo tautai svarbiu simboliniu vaizdiniu⁴⁶, o kartu ir bene vienintele visų lietuvių žinoma istorine data⁴⁷.

Pilėnų istorija, į kurią gręžėsi kino filmo „Margiris“ projekto autoriai, taip pat gali būti priskiriama istorinės mitologizacijos kategorijai. Ji, taip pat kaip Žalgirio mūšis, yra iš XIII–XV a. karų su kryžiuočiais laikotarpio, ir, pasak istorikų Dariaus Barono ir Dangiro Mačiulio, užima svarbią vietą lietuvių istorinėje sąmonėje⁴⁸. Anot jų, iš to meto įvykių retas yra sulaukęs tiek dėmesio ir susižavėjimo kaip 1336 m. Pilėnų pilies gynyba, kai, vadovaujami kunigaikščio Margirio, jo gynėjai susidegino: Barono teigimu, daugelio tautiečių akyse tai „vis dar iškyla kaip nepaprasto lietuvių didvyriškumo pavyzdys“⁴⁹. Pilėnų istorija dar XIX a. tapo lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniu, lietuviškojo nacionalizmo nepamirštu tarpukariu ir monopolizuotu sovietmečiu⁵⁰. Šį istorinės atminties vaizdinį XX a. padėjo įtvirtinti ir kūryba: 1933 m. pasirodžiusi Vinco Krėvės „Sena pasaka apie narsųjį kunigaikštį Margirį, Punios valdovą“, didelio populiarumo sulaukė 1956 m. Vytauto Klovos sukurta opera „Pilėnai“⁵¹ ir kiti romantizuotu Pilėnų įvaizdžiu besiremiantys kūriniai. Šiandien, anot Barono ir Mačiulio, „jau antras šimtmetis Pilėnų vaizdinys tvirtai viešpatauja lietuvių atminties kultūroje kaip nemarios lietuvių narsos liudijimas“⁵².

Abu tūkstantmečio filmo kūrimo konkurse varžęsi kino projektai atsiremia į kolektyvinėje atmintyje įrašytus istorinius įvykius, tačiau jų kuriami pasakojimai skirtingi. Žalgirio mūšio vaizdinys kalba apie didingą, stiprią valstybę ir jos pergalę. Pilėnų istorija kuria pasiaukojimo dėl valstybės naratyvą ir iš pakylėtos nuotaikos mus nukelia į dramatišką,

⁴⁵ *Ibid.*, 269.

⁴⁶ Kuolys (2011).

⁴⁷ Baškienė (2021).

⁴⁸ Baronas, Mačiulis (2010), 23.

⁴⁹ Baronas (2008), 27.

⁵⁰ Baronas, Mačiulis, (2010), 472.

⁵¹ *Ibid.*, 24.

⁵² *Ibid.* 473.

tragišką atmosferą. Tačiau įdomu, kad nors „Žalgirio – geležies dienos“ premisa atrodytų artimesnė tradiciniam patriotiniam filmui, Kino taryboje kritikos dėl projektu formuojamo valstybės įvaizdžio sulaukė būtent jo autoriai. Almantas Grikevičius teigė, jog scenarijuje pasigedo „tautos ieškojimo esmės, valstybės, pagonybės kontekstų“, o scenarijuje egzistuojančios klišės „formuotų nepalankių užsieniečių nuomonę apie Lietuvą“. Čekanaivičius kritikavo projektą dėl buitiškumo, „nesančio vertybių aukštinimo“, Žilvinas Naujokas atkreipė dėmesį, kad „pagrindinių herojų portretams trūksta patriotizmo“⁵³.

Debatams dėl konkurso laureato iškilus į viešąją erdvę, neapsiribota argumentais apie projektų kokybę ir lėšų pagrįstumą, bet prasidėjo ir istorinių naratyvų grumtynės, bandant įtikinti, kuris jų svarbesnis, reikšmingesnis, progai tinkamesnis. Aktyvesnė buvo „Žalgirio – geležies dienos“ komanda ir jos palaikytojai, jie akcentavo pozityvią reprezentaciją, ypač užsienyje („nesame tokie jau bėduliai, kad ir sau, ir Europai pasakotume vien gaudžias istorijas“⁵⁴), implikavo, kad projektas neįvertinamas būtent dėl šio pasakojimo patriotiškumo („Lietuvoje kinas negali būti patriotizmo ugdymo priemonė; žodis „patriotinis“ Lietuvoje yra keiksmažodis“⁵⁵), pasididžiavimą istorija priešpriešino „mazochistinei saviplakai“⁵⁶. Savo ruožtu „Margirio“ atstovai tikino, kad Žalgirio mūšis – tik vienas epizodas istorijoje, o Pilėnai kalba „apie amžiais aktualią dilemą – auką vardan laisvės ar prisitaikymą gyventi vergovėje“⁵⁷.

„Margirio“ kūrybinės grupės atstovai viešojoje erdvėje kaltino konkursą tapus politizuotą, o Kultūros ministeriją kritikavo dėl „neaiškių intrigų už uždarų durų“ ir bandymo vilkinti pinigų skyrimą, „kad „pritemptų“ laiką prie Žalgirio mūšio datos“, nors tokio kriterijaus skelbiant konkursą nebuvo⁵⁸. Filmo prodiuserė Jurga Dikčiuvienė teigė, jog istorinio filmo atranka yra „labai politizuotas procesas, kuriam diriguoja ne menininkai, o

⁵³ Kino tarybos posėdžio protokolas 2007-07-31 Nr. 19, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1065, l 97.

⁵⁴ Gvozdaite (2008).

⁵⁵ Patriotizmas – lyg keiksmažodis (2010).

⁵⁶ Gvozdaite (2008).

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

politikai. Menininkams aišku, kad Barto medžiaga stipresnė, o politikai sako – nereikia mums tų susideginusių žmonių⁵⁹.

Pastaroji mintis, nors neįrašyta oficialiuose dokumentuose, galėjo būti išskaityta ir kai kurių politikų retorikoje. Kultūros ministerijos sekretorius Juozas Širvinskas ne viename interviu priminė, kad sukurti vaidybinį istorinį filmą – valstybės garbės reikalas, ypač turint omenyje, kad lig tol paskutinis istorinis filmas Lietuvoje buvo 1972 m. pasirodęs Marijono Giedrio „Herkus Mantas“⁶⁰. Ministerijos sekretoriaus argumentuose ryškus šalies reprezentacijos užsienyje aspektas: pasak Širvinsko, minint valstybės vardo tūkstantmetį reikia sukurti filmą, kuris „ir lietuvių patriotinius jausmus pakurstytų, ir užsieniečiams primintų didžius mūsų istorijos įvykius. <...> Filmą, jeigu tik jis bus sukurtas, rodysime Lietuvos mokyklose, per projekte dalyvaujančius užsieniečius prodiuserius populiarsime užsienyje, ypač tose valstybėse, kurios istoriškai susijusios su Lietuva“⁶¹. Orientaciją į užsienį taip pat nurodė tuometis premjeras Gediminas Kirkilas, grįsdamas sprendimą keisti konkurso laureatą ir juo skelbti projektą „Žalgiris – geležies diena“: „Galvojame, kad šis projektas platesnis, regioninis, ši tema yra ne vien tik Lietuvos, bet ir mūsų kaimynų lenkų, baltarusių, rusų, ukrainiečių, vokiečių.“⁶² Pozityvios reprezentacijos lūkestį reiškė ir kai kurie žiniasklaidos atstovai: „Šio filmo misija – ir tapti solidžia eksporto preke, visų pirma skirta užsienio vartotojams, savotišku kultūriniu pagrindu mūsų vertybėms, visos šalies įvaizdžiui kurti.“⁶³

Pristatyta retorika leidžia kelti prielaidą, kad politikų netiesiogiai formuluojamam tikslui – istoriniam filmui kaip šalies įvaizdžio konstravimui ir reprezentacijai užsienyje – palankesnis projektas buvo „Žalgiris – geležies diena“: didingą praeitį ir pergalingą Lietuvos istorijos epizodą nurodantis filmas, atpažįstamas regione ir todėl, tikėtasi, sutrauksiantis platesnę auditoriją. Pasirinkdama tokį kelią, filmu valstybė gali mėginti

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Milinis (2009).

⁶¹ Gvozdaite (2008).

⁶² Jackevičius (2008).

⁶³ Gvozdaite (2008).

kurti tiek savo šiandieninį įvaizdį (įtvirtinti Lietuvos kaip stiprios ir tvirtos šalies, regiono lyderės vaizdinį⁶⁴), tiek stiprinti savą Žalgirio mūšio naratyvą.

Atrodo simptomiška, kad projektas „Žalgiris – geležies diena“, kurio radimosi procese dalyvavo Krašto apsaugos ministerija, iš dalies turėjo atlikti gynybinę funkciją: apginti nuo lenkiškosios Žalgirio mūšio interpretacijos, steigiant savą atminties pasakojimą. Kaip teigė šio projekto autoriai, filmu turėjo būti siekiama pakeisti lenkų požiūrį į lietuvių indėlį Žalgirio mūšyje, užfiksuotą Aleksanderio Fordo filme „Kryžiuočiai“ (1960), Henryko Sienkiewicziaus romano ekranizacijoje. Režisieriaus Banionio teigimu, „be mūsų dalyvavimo lenkai nebūtų įveikę kryžiuočių ir todėl padarysime viską, kad šią klaidingą nuomonę pakeistume“⁶⁵.

Įtarumas kitų šalių Žalgirio mūšio interpretacijoms, rusenęs jau nuo projektų svarstymo stadijos (kai kuriems Kino tarybos nariams išreiškus anksčiau pristatytą abejonę, jog bendra produkcija su Lenkija dėl lenkų istorijos traktavimo gal ne padėti, o trukdyti), buvo įgarsintas ir režisieriaus Banionio, kuris 2007 m., komentuodamas bendros gamybos galimybes, teigė: „*nedaleisime*, kad šitokioj jautrioj temoj mums diktuočių sąlygas, todėl esame priversti turėti didelę dalį savo lėšų, kad akcinį pakeitą mes valdytume ir vis dėlto mes diktuočume ir užsakytume muziką“⁶⁶. Panašią poziciją išreiškė ir tuometis kultūros ministras Jonas Jučas: jis 2008 m. atkreipė dėmesį, kad Lietuvai ieškant bendros gamybos partnerių svarbu investuoti didesnę sumą, nes antraip „galbūt ne visai, mūsų manymu, visi prieš 600 metų buvę įvykiai būtų nušviesti taip, kaip mato mūsų istorikai“⁶⁷.

Todėl galima teigti, jog vietines istorinių naratyvų grumtynes laimėjęs projektas „Žalgiris – geležies diena“, gavęs oficialų valstybės palaiminimą, turėjo ambicijų ir tarptautinėje arenoje išeiti į atminties dvikovą, kurios potencialą (arba pavojų) matė politinių sprendimų priėmėjai.

⁶⁴ Kaminskaitė (2008).

⁶⁵ Filmas apie mūšį – lenkų požiūriui keisti (2008).

⁶⁶ 25 kadras (2007).

⁶⁷ Mindaugas Jackevičius (2008).

Kino politikos simptomai

Ilga ir sudėtinga tūkstantmečiui skirto istorinio filmo konkurso istorija bei jos tęsiniai išryškino keletą šiuo laiku Lietuvoje vykdytos kino politikos problemų.

Visų pirma, tapo akivaizdu, kad suformuota biurokratinė sprendimų priėmimo tvarka gali būti taikoma selektyviai – Kino tarybos rekomendacijos buvo apeitos, o sprendimą savo nuožiūra priėmė aukštesnės politinės hierarchijos institucijos. Apie tai, kad Tarybos pozicija dėl konkurso laureato buvo ignoruojama, konkursas tapo politizuotas, o sprendimas nuleistas „iš aukščiau“, Kino tarybos nariai kalbėjo tiek diskutuodami su politikais ir kino industrijos nariais (Taryba atsisakė priisiimti atsakomybę už įgyvendinimą projektų, dėl kurių į jos nuomonę nebuvo atsižvelgta⁶⁸), tiek viešojoje erdvėje. Iškalbingas Tarybos narės, kino kritikės Živilės Pipinytės pasisakymas viename interviu: „Didžiausia Lietuvos kino nelaimė, jog politikai vis labiau kišasi sprendžiant, kokius filmus finansuoti. Kaip sovietų laikais – kas prieina prie valdžios, tas ir gauna pinigų. <...> Politikų įtaka lėmė ir tai, kad būtent filmui apie Žalgirio mūšį buvo skirti pinigai.“⁶⁹ Vis dėlto kino bendruomenės⁷⁰ protesto balsai apčiuopiamų rezultatų neatnešė, nors išsakyti nuogastavimai buvo ne be pagrindo. Tendencinga, kad tuo pačiu laikotarpiu Lietuvos kino politikos padangėje radosi dar vienas panašus atvejis: nors Kino taryba 2007 m. pasisakė prieš projektą „Sibiro Madona“ (rež. Inesa Kurklietytė), finansavimas jam buvo paskirtas kultūros ministro įsakymu⁷¹, o tolesnio finansavimo klausimas spręstas, kai į premjerą Gediminą Kirkilą kreipėsi Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto Kultūros pakomitetis⁷². Svarbu pažymėti, kad „Sibiro Madonos“, taip pat kaip ir „Žalgirio – geležies dienos“, tema buvo istorinė – filmas turėjo vaizduoti lietuvių tremtį. Nors finansavimas gautas, vėliau jis nebuvo pratęstas, o kino ekranų filmas taip pat nepasiekė.

⁶⁸ Kino tarybos posėdžio protokolas 2009-06-30 Nr. EK3-15, LVNA, f. 1, ap. 1, b. 1265, l. 62.

⁶⁹ Bartasevičius (2009).

⁷⁰ Šį klausimą viešojoje erdvėje kėlė ne tik Kino tarybos nariai, bet ir platesnė kino bendruomenė.

⁷¹ Kultūros ministro įsakymas dėl 2007 m. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų skyrimo vaidybinio pilno metražo gamybos projektui 2007-12-14 Nr. IV-719, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1042.

⁷² Susivaidijus kino bendruomenei „Sibiro Madona“ sulaukė parlamentarų užtarimo (2008-04-09).

Kino tyrėjos Mingant ir Tirtaine rašo, kad kino ekosistemoje kai kurie jos dalyviai turi daugiau įtakos ir jų balsas girdimas ryškiau⁷³ – tai būdinga bet kuriam politiniam procesui. Akivaizdu, kad tūkstantmečio filmo projektas pateko į platesnį politinį lauką ir buvo veikiamas jo galios dinamikos.

2018 m. „Studija 2“ su Krašto apsaugos ministerija pasirašė sutartį, kuria buvo įsipareigota bendradarbiauti kuriant filmą⁷⁴, nors kultūros klausimai ir nėra Krašto apsaugos ministerijos žinioje⁷⁵. Finansinis pažadas liko neįgyvendintas (pinigų Krašto apsaugos ministerija projektui neskyrė, ketino prisidėti skolindama amuniciją⁷⁶), tačiau sutarties pasirašymas atrodo svarbus simbolinis gestas, jis pabrėžia Krašto apsaugos ministerijos vaidmens svorį šioje istorijoje. Svarbu paminėti, jog Lietuvos politinėje hierarchijoje Kultūros ministerija niekada nebuvo stipriausia žaidėja – tai ne tas portfelis, dėl kurio formuojant Vyriausybę pešasi partijos; disponuojamu biudžetu ministerija taip pat rikiuojasi tarp autsaiderių. Šiame kontekste tai, kad sprendžiant kino politikos klausimus, atsiranda naujų, su kino ir kultūros politika nieko bendra neturinčių veikėjų, neatrodo atsitiktinumas. Nors tik iš užkulisinių kalbų galima nutuokti apie galimai mintus politinius slenksčius⁷⁷, daugiau politinių svertų turinčios Krašto apsaugos ministerijos išitraukimas į šio klausimo sprendimą galėjo tapti svarbiu veiksnium – prisidėti prie bandymo pakeisti nugalėtoją ir nulemti Vyriausybės bei Strateginio planavimo komiteto sprendimą, taip į pirmą planą iškeliant reprezentacinius (pozityvaus valstybės įvaizdžio užsienyje formavimo ir Žalgirio mūšio atminties pasakojimo steigimo) siekius, kuriuos perėmė ir savo lauko principų deramai neatstovavusi Kultūros ministerija.

Toks instrumentalistinis požiūris į kiną verčia prisiminti Hillo teiginį apie Jungtinėje Karalystėje istoriškai susiklosčiusią situaciją, kai kino

⁷³ Nolwenn Mingant, Cecilia Tirtaine (2018).

⁷⁴ Ministerijoje pasirašytas susitarimas dėl istorinio vaidybinio filmo „Žalgiris – Geležies diena“ kūrimo (2008).

⁷⁵ Kaip teigia kinotyrininkė Lina Kaminskaitė, Krašto apsaugos ministerija ir anksčiau yra skyrusi finansavimą kultūros produkcijai, taip pat ir Raimundo Banionio režisuotam televizijos serialui „Garbės kuopa“.

⁷⁶ KAM istorinio filmo kūrėjams skolins amuniciją (2008).

⁷⁷ Lina Kaminskaitė (2008).

politika, priešingai nei kitos kultūros sritys, netapo kultūros politikos dalimi savaime (istoriškai ją dažniau apibrėždavo industrinė ir ekonominė politika), o patys kino politikos principai neretai buvo ir tebėra grindžiami ne kultūriniais ir estetiniais, bet socialiniais argumentais⁷⁸. Būtent jie nusvėrė priimant sprendimą dėl istorinio filmo Lietuvos tūkstantmečiui kūrimo.

Antras svarbus aspektas šio konkurso istorijoje yra politinio planavimo klaidos – jos atskleidė sisteminio požiūrio stoką ir kino procesų neišmanymą. 2009 m. birželį surengtoje apskritojo stalo diskusijoje apie kino finansavimo politiką, kurią inspiravo tūkstantmečiui skirto filmo kūrimo peripetijos, buvo vardijamos įvairios problemos: nuo prodiuserių, kurie nesilaiko terminų, sutarčių sąlygų ir vis prašo papildomų lėšų, iki projektų teikėjus vėlai pasiekiančio finansavimo, per mažų dalinio finansavimo iš kino biudžeto kvotų, ydingos atsiskaitymo tvarkos ir minėto proceso politizavimo, apeinant Kino tarybos poziciją⁷⁹.

Daugelis diskusijos dalyvių taip pat atkreipė dėmesį, jog istorinio filmo gamybai vieni metai yra neįmanomas terminas, o dėl smarkiai vėluojančių organizacinių procesų būtent tiek laiko buvo likę iki antrosios progos, kuriai turėjo būti skirtas filmas, – Žalgirio mūšio metinių. Istoriniam filmui (kad ir kuris projektas būtų gavęs finansavimą) būtų prirėkę daugiau laiko: apie tai 2007-aisiais žiniasklaidoje kalbėjo ir Lietuvos tūkstantmečio minėjimo vadovas Gediminas Ilgūnas: „Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimo programa patvirtinta 2003 metais, bet iki šiol nieko konkretaus dar nepadaryta. Nežinau, ką jie sau galvoja.“⁸⁰ Tais pačiais metais Kultūros ministerijos sekretorius Širvinskas taip pat pritarė, kad procesai turėjo būti pradėti anksčiau, tačiau vylėsi, kad projektas galės būti įgyvendintas laiku: „Norint sukurti tokio mastelio filmą, jo gamybą reikėjo pradėti jau anksčiau, kad 2008-aisiais būtų galima sėkmingai išleisti. Bet kol kas dar projektas rodomi realus.“⁸¹

Kitas daug dėmesio sulaukęs klausimas buvo neužtikrintas vaidybinio istorinio filmo gamybos finansų poreikis. Tūkstantmečio minėjimo

⁷⁸ John Hill (2004).

⁷⁹ Kino tarybos posėdžio protokolas 2009-06-30 Nr. EK3-15, LVNA, f. 232, ap. 1, b. 1265, l. 61–63.

⁸⁰ Milinis (2007).

⁸¹ Stadalninkaitė, „Misija ir komercija. Ar istorija – patraukli prekė?“ (2007).

programoje įrašytas vos 2 mln. litų įsipareigojimas. 2008 m. Širvinskas, sutikdamas, jog tokia suma nėra įmanoma norint sukurti istorinį filmą, patvirtino, kad „realiai kol kas turime tiek“, o iš kur dar gauti pinigų – neaišku, tačiau „Kultūros ministerija mėgins įtikinti Vyriausybę priimti aiškų politinį sprendimą kurti vaidybinį istorinį filmą“⁸², nes tokios apimties projektas nebūtų galėjęs būti finansuotas iš kino biudžeto (2009-aisiais Kultūros ministerija kino sričiai iš viso paskyrė kiek daugiau nei 6,5 mln. litų, 2010-aisiais – vos 4,5 mln. litų). Tais pačiais metais kultūros ministras Jučas teigė, kad valstybės investicija, ieškant bendros produkcijos partnerių, turi būti iki 10 mln. litų⁸³. Apie užsienio šalies partnerės paieškas buvo kalbama dar ir 2009-aisiais, kai dėl lėšų stygiaus iš Žalgirio mūšio metinių minėjimo programos buvo pasiūlyta bent laikinai išbraukti filmo sukūrimą⁸⁴. Vis dėlto potencialių finansinių partnerių paieškos liko nevaisingos, o projektui planuotas biudžetas karpytas (15-oji Vyriausybė buvo numačiusi 12 mln. litų, iš kurių 9 mln. litų turėjo būti skirti 2009-aisiais; pasikeitus Vyriausybei 2009-ųjų dotacija sumažinta iki 3 mln. litų⁸⁵), kol galiausiai finansavimas apskritai nebuvo skirtas.

Taigi politikai, formuluodami aukštus tikslus ir artikuluodami plančius lūkesčius kino kūriniui (turėjusiam reprezentuoti, steigti istorinį naratyvą ir būti „holivudinio patrauklumo“⁸⁶) nesugebėjo laiku suvaldyti jų žinioje buvusių procesų, kad istorinis filmas galėtų būti sukurtas iki suplanuotos datos, ir parodyti politinės valios bei nuoseklumo, užtikrinant finansavimą projektui, kurio biudžetas buvo didesnis nei Kino tarybos rekomenduoto finansuoti projekto ir kurį, tai žinodami, pasirinko patys politikai.

Žvelgiant į šį procesą iš laiko perspektyvos, jį taikliai apibendrina tuomečio kultūros ministro Arūno Gelūno citata – 2011 m., vertindamas tūkstantmečiui skirto filmo konkurso peripetijas ir pradėtą Valstybės kontrolės tyrimą dėl lėšų panaudojimo, jis teigė, jog tiek idėja kurti „nacionalinį epą“, tiek būdas atrinkti projektą buvo blogi:

⁸² Gvozdaite (2008).

⁸³ Jackevičius (2008).

⁸⁴ Iš Žalgirio mūšio minėjimo programos siūloma išbraukti filmo kūrimą (2009).

⁸⁵ Prodiuseris: be 12 mln. litų filmo apie Žalgirio mūšį nebus (2009).

⁸⁶ Bartasevičius (2009).

Kultūros reiškinių, politikos, vadybos kontekste, tai yra labai nemalonus faktas, kuris demonstruoja tarsi mūsų nesusitvarkymą su nacionalinės reikšmės kultūros projektais, bet, kita vertus, Valstybės kontrolė neranda pagrindo teigti, kad įvyko šiurkštus pažeidimas ir galvoja, kad tie pinigai, kuriuos Kultūros ministerija išmokėjo filmo kūrėjams ir kuriuos jie išleido įvairiems avansams bei parengiamiesiems darbams, nėra neteisėta veika ar pažeidimas.⁸⁷

Išvados

Neįgyvendinto filmo projekto istorijoje daugiausia dėmesio sulaukė finansinis aspektas. 0,5 mln. litų lėšų filmo parengiamiesiems darbams panaudojimas, drauge su tuo pačiu metu viešojoje erdvėje sprogusiu „Vilniaus – Europos kultūros sostinės“ biudžeto klausimo burbulu, buvo itin aktyviai eskaluotas politiniame lauke, žiniasklaidoje, tinklaraščiuose, daug dėmesio sulaukė ir pradėtas Valstybės kontrolės tyrimas. Nenuneigiant šio klausimo svarbos, atrodo iškalbina, kad žymiai mažiau dėmesio viešojoje erdvėje sulaukė šio ilgo ir nerezultatyvaus konkurso kontekste atsivėrusios kino politikos problemos, potencialiai galėjusios paliesti ir platesnį, už konkurso ribų tarpstantį kino lauką. Tarp šių kino politikos simptomų – valstybės siekis pasitelkti kiną reprezentacijai ir viešiesiems ryšiams: jis atsiskleidė per istorinių naratyvų dvikovą (*Margiris versus Žalgirio mūšis*) ir konkurenciją su lenkiškąja Žalgirio mūšio interpretacija. Kitas simptomas – sprendimo priėmimas apeinant Kino tarybą ir politizuojant konkursą, į kurį įsitraukė ir Krašto apsaugos ministerija, nors kino bei kultūros klausimai nepriklauso jos kompetencijai. Galiausiai – valstybės nepajėgumas užtikrinti sąlygų ir finansinių galimybių įgyvendinant projektą, kurį išrinko patys politikai.

Tačiau ekonominių aspektų iškėlimas į pirmą planą kino politikos kontekste, prisimenant Hillą, neturėtų stebinti: kino politikos formuotojai kultūrinius argumentus gali nustumti į šoną, o, kaip liudija šio konkurso istorija, panaši tendencija gali būti aptinkama ne tik formuojant kino politiką, bet ir reflektuojant tokios politikos rezultatus viešojoje erdvėje.

⁸⁷ A. Gelūnas: kurti filmą „Žalgiris: geležies diena“ buvo bloga idėja (2011).

Archyviniai dokumentai

Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA):

F. 82 – Lietuvos švietimo, mokslo ir sporto ministerija (ap. 1, b. 8);

F. 232 – Lietuvos Respublikos kultūros ministerija (ap. 1., b. 1042, 1065, 1178, 1265, 1570).

Publikuoti šaltiniai

25 kadras, *lrt.lt*, 2007 01 17, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000251012/25-kadras> [žiūrėta 2024 07 17].

A. Gelūnas: kurti filmą „Žalgiris: geležies diena“ buvo bloga idėja, *BNS*, 2011 06 11, <https://www.delfi.lt/veidai/kinas/agelunas-kurti-filma-zalgiris-gelezies-diena-buvo-bloga-ideja-46500537> [žiūrėta 2024 05 05].

Bartasevičius Valdas, Jubiliejinis mąstymas – peilis kino menui, *lrytas.lt*, 2009 03 02, <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2009/03/02/news/jubiliejinis-mastymas-peilis-kino-menui-5831020> [žiūrėta 2024 05 04].

Baškienė Rasa, Žalgirio mūšis: vertinimas ir manipuliacijos, *bernardinai.lt*, 2021 07 15, <https://www.bernardinai.lt/zalgirio-musis-vertinimas-ir-manipuliacijos/> [žiūrėta 2024 05 04].

Filmas apie mūšį – lenkų požiūriui keisti, *15min.lt*, 2008 07 14, https://www.15min.lt/kultura/naujiena/kinas/filmas-apie-musi-lenku-pozhuriui-keisti-4-252?utm_medium=copied [žiūrėta 2024 05 02].

Filmo „Žalgiris – geležies diena“ anonsas, <https://www.dailymotion.com/video/x5qub6h> [žiūrėta 2024 05 03].

Gvozdaite Laura, „Margiris“ prieš Žalgirį, *Versus*, 2008 02 08, <https://www.lrytas.lt/kultura/meno-pulsas/2008/02/08/news/-margiris-pries-zalgiri--5919246>, [žiūrėta 2024 05 01].

Icelandic Film Policy from 2020 to 2030, <https://www.government.is/library/01-Ministries/Ministry-of-Education/200826%20Film%20Policy%20Iceland%20-%20English%20version.pdf> [žiūrėta 2024 07 17].

Jackevičius Mindaugas, Lietuviai istorinį filmą statys apie Žalgirio mūšį, *delfi.lt*, 2008 06 11, <https://www.delfi.lt/veidai/kinas/lietuviai-istorini-filma-statys-apie-zalgirio-musi-1735224> [žiūrėta 2024 05 05].

KAM istorinio filmo kūrėjams skolins amuniciją, *15min.lt*, 2008 10 09, https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kam-istorinio-filmo-kurejams-skolins-amunicija-56-9472?utm_medium=copied [žiūrėta 2024 05 06].

Kaminskaitė Lina, Laiškas redaktoriui, *Naujasis židinys-aidai*, 2008, nr. 6, p. 217–218.

- Kanopkaitė Rūta, Lietuviško istorinio filmo premjeros 2009 m. tikriausiai nesulauksime, *Kauno diena*, 2008 02 08, <https://www.delfi.lt/veidai/kinas/lietuvisko-istorinio-filmo-premjeros-2009-m-tikriausiai-nesulauksime-15906466> [žiūrėta 2024 02 05].
- Lietuvos Respublikos Prezidento Dekretas dėl Lietuvos vardo minėjimo tūkstantmečio valstybinės komisijos sudarymo, 1997 06 08, Nr. 1293, *seimas.lrs.lt*, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.38349?jfwid=-m92g8h331> [žiūrėta 2024 05 01].
- Lietuvos Respublikos Prezidento Dekretas dėl Lietuvos tūkstantmečio minėjimo komisijos steigimo, 1997 12 30, Nr. 1490, *seimas.lrs.lt*, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.48120?jfwid=i3h7weab> [žiūrėta 2024 05 01].
- Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, Valstybinio audito ataskaita, Lietuvos tūkstantmečio programos vykdymas, 2010 04 30, Nr. VA-P-50-3-9, <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/21489> [žiūrėta 2024 05 02].
- Lietuvos tūkstantmečiui pažymėti bus kuriamas filmas, *kaunodiena.lt*, 2008 06 11, <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/salies-pulsas/lietuvisko-tukstantmeciu-pazymeti-bus-kuriamas-filmas-213440> [žiūrėta 2024 05 02].
- Lietuvos tūkstantmečiui skirtas istorinis filmas kūrėjas jau tiesiojoje, *BNS*, 2006 08 03, <https://www.delfi.lt/veidai/kinas/lietuvisko-tukstantmeciu-skirtas-istorinis-filmas-kuriamas-jau-tiesiojoje-10284242> [žiūrėta 2024 05 01].
- Marius Ivaškevičius įrašas, *facebook.com*, 2020-07-09, <https://www.facebook.com/marius.ivaskevicius/posts/pfbid02sX8WFDmYg74Y8gJTbQrsC8RCkNSJE-6C1UCBA3pUVChEYFZuKaSjSmbdWSniHQZql> [žiūrėta 2024 05 05].
- Milinis Mindaugas, Istorinis filmas Lietuvai dar neįkandamas, *Lietuvos žinios*, 2007 11 10, <https://www.delfi.lt/veidai/kinas/istorinis-filmas-lietuviui-dar-neikandamas-14958030> [žiūrėta 2024 05 02].
- Milinis Mindaugas, „Istorinė juosta vėluoja“, *15min.lt*, 2009 02 07, <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/kinas/istorine-juosta-veluoja-4-27286> [žiūrėta 2024 05 05].
- Ministerijoje pasirašytas susitarimas dėl istorinio vaidybinio filmo „Žalgiris – Geležies diena“ kūrimo, *kam.lt*, 2008 10 06, <https://kam.lt/ministerijoje-pasirasytas-susitarimas-del-istorinio-vaidybinio-filmo-zalgiris-gelezies-diena-kurimo/> [žiūrėta 2024 05 02].
- Nutarimas dėl Lietuvos tūkstantmečio programos patvirtinimo, 2003 07 18, Nr. 971, *e-tar.lt*, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3E9028B7018E> [žiūrėta 2024 05 02].
- Patriotizmas – lyg keiksmazodis, *Vakarų ekspresas*, 2010 04 10, <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/patriotizmas-lyg-keiksmazodis-n378785> [žiūrėta 2024 05 06].
- Susivaidijus kino bendruomenei „Sibiro Madona“ sulaukė parlamentarų užtarimo, *alfa.lt*, 2008 04 09, <https://www.alfa.lt/straipsnis/179036/susivaidijus-kino-bendruomenei-sibiro-madona-sulauke-parlamentaru-uztarimo/> [žiūrėta 2024 05 06].

Stadalninkaitė Dovilė, „Misija ir komercija. Ar istorija – patraukli prekė?“, *Versus*, 2007 04 05, <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2007/04/05/news/misija-ir-komercija-ar-istorija-patraukli-preke--5965771> [žiūrėta 2024 10 01].

Literatūra

- Baronas Darius, Mačiulis Dangiras, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010.
- Baronas Darius, Pilėnai ir Margiris: faktai ir fikcijos, *Istorijos šaltinių tyrimai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008, t. 1, p. 27–66.
- Boyle Raymond, Doyle Gillian, Schlesinger Philip, Kelly Lisa W., Why Does Film Policy Matter, *The Rise and Fall of the UK Film Council*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.
- Hill John, Kawashima Nobuko, Introduction: Film Policy in a Globalised Cultural Economy, *International Journal of Cultural Policy*, vol. 22, No. 5, 2016, p. 667–672.
- Hill John, UK Film Policy, Cultural Capital and Social Exclusion, *Cultural Trends*, vol. 13(2), No. 50, 2004, p. 29–39.
- Yanling Yang, Film Policy, the Chinese Government and Soft Power, *New Cinemas: Journal of Contemporary Film*, 14 (1), 2016, p. 71–91.
- Jučas Mečislovas, Žalgirio mūšis, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Kuolys Darius, Žalgirio vaizdinys Lietuvos didžiosios kunigaikštystės raštijoje, *Senoji Lietuvos raštija*, 2011, p. 13–45.
- Mačiulis Dangiras, Petrauskas Rimvydas, Staliūnas Darius, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?*, Vilnius: Mintis, 2012.
- Miller Toby, *The Well-Tempered Self: Citizenship, Culture, and the Postmodern Subject*, Baltimore, London: The John Hopkins University Press, 1993.
- Mingant Nolwenn, Tirtaine Cecilia (eds.), *The Film Policy Power Struggle, Reconceptualising Film Policies*, New York: Routledge, 2018.
- Petrauskas Rimvydas, Valdovas ir jo karūna: neįvykusios Vytauto karūnacijos aplinkybės, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2009, p. 57–72.
- Petrauskas Rimvydas, Žalgirio mūšis ir jo rašytinė tradicija, *Arte et Marte: senieji dokumentai karo tema*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2010, p. 11–16.
- Petrauskas Rimvydas, Ar vien mitų griovėjai? Istoriniai mitai ir jų istorikai, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013, p. 7–10.

Monika Gimbutaitė

Margiris *versus* Žalgiris: The Historical Film Competition for the Millennium of Lithuania as a Symptom of Film Policy

Summary

What insights into a country's film policy can unrealised film projects provide? This article explores the unsuccessful historical film competition announced in 2006 to commemorate the millennium of the first recorded appearance of the name of Lithuania—a competition that ultimately yielded no film. Publicised in the media and even facing legal issues, this example of cultural planning failure has received little academic interest, despite revealing significant tensions within Lithuania's film policy field.

By analysing archival documents and public discourse, this article reconstructs the competition, and explores the clash of historical narratives between two of the competition's first-stage winners (Raimundas Banionis' project *Žalgiris—The Day of Iron* and Šarūnas Bartas' *Margiris*), as well as the goals that political institutions wanted to impose on the production of the historical film. Not aiming to provide a comprehensive review of Lithuania's film policy during the examined period, the article focuses on decision-making tendencies revealed within the framework of this competition, which may have influenced the broader landscape of Lithuanian cinema.

The analysis highlights several key aspects. Firstly, it demonstrates the state's attempt to use cinema as a way to achieve its representational goals both at home and abroad, as demonstrated by the clash of historical narratives in the public field and the competition with the Polish interpretation of the Battle of Grunwald. Secondly, decisions were made bypassing the Cinema Council, politicising the competition and involving the Ministry of National Defence, despite cinema being outside its area of expertise. Finally, the analysis revealed the state's inability to provide the necessary conditions and financial resources to implement the winning project, even though it had been selected by the politicians themselves.

Keywords: *Žalgiris—The Day of Iron*, *Margiris*, historical film, film policy